

## מאור חתני חיש יזרח / עם בת נדיבים

## אפרים חזן

היסטוריות של הזוגות במקרא, מאברהם ועד דוד. הפייטן הופך את החתונה המשפחתית למעין סמל ודוגמה לאהבת הדוד והרעיה, וחיבורה של כנסת ישראל לקב"ה לקראת הגאולה העתידה.

מכוח אותה מסורת המשיכו בספרד לכתוב פיוטים לחתן, ואף דונש, ראשון המשוררים בשיטה החדשה בספרד, כתב שיר לחתן בשם: "דבק חתן בדתך", ומעליו הכתובת המציינת את ייעוד הפיוט: "פיוט לחתן לספר תורה". מחרוזת בודדת של שיר חתנים אחר שכתב דונש זכתה להיקלט דווקא במנהגי אשכנז, והיא נאמרת לקראת הזימון לשבע ברכות:

דְּוִי הָסֵר וְגַם חָרוֹן  
וְאֵז אֶלֶם בְּשִׁיר יְרוֹן  
נָחֲנוּ מִעֲגָלֵי צֶדֶק  
שָׁעָה בְּרַפֶּת בְּנֵי אֶהָרֹן

אין ספק כי לפנינו מחרוזת מתוך שיר שלם שאבד, ודונש חתם את שמו באותיות הראשונות. השירה המאוחרת מציגה מעין מיזוג בין שירי החתונה, שאופיים קרוב לחילוני, לבין הפיוטים לחתן המשתלבים בתפילה ובבית-הכנסת. מזיגה מעין זו מצויה כבר בכמה משירי החתונה הספרדיים, ובעיקר באלה של ריה"ל.<sup>3</sup> מדרך הטבע שירים אלה כוללים את שבחיהם של החתן והכלה וברכות, שבהן נתלית בקשת גאולה לכלל ישראל. היסוד לבקשת הגאולה הוא האהבה שבין החתן לכלה, המעלה את זכרם של חסד הנעורים ואהבת הכלולות שבין כנסת-ישראל לדודה.

המעמד החגיגי של השבת שלאחר החתונה חייב עיטור פייטני לעליית החתן לתורה. באשכנז פותחו ה"רשויות" לחתן, ומהן נתגלגלו ה"רשויות" לחתני שמחת תורה, ובצפון אפריקה ובמזרח נתחברו פיוטים לא מעטים לכבוד החתן העולה לתורה. פייטני צפון אפריקה הוסיפו ועיטרו בפיוט קצר כל פסוק ופסוק משבעת הפסוקים שבפרשיית "ואברהם זקן", פיוט המקדים את הפסוק או את תרגומו, והמתקשר אליהם בדרך השרשור. ארבעה פיוטים קצרים לפסוקים אלה הגיעו לידינו

פרשתנו עומדת בסימן חילופי הדורות: עם מותה של שרה הגיעה העת לבנות את בית יצחק. אברהם שולח את "עבדו זקן ביתו" אל ארם נהריים "לקחת" אישה ליצחק ממשפחת אברהם. שבעת הפסוקים, המתארים את דאגתו של אברהם לזיווג ליצחק, מרשימים ביותר, והופכים למעין צוואה לדורות.

מנהג קדום הוא, בעיקר בקהילות צפון אפריקה, שקוראים לחתן, בשבת שלאחר חופתו, קריאה מיוחדת בספר בראשית בפרשת "ואברהם זקן" (בר' כד:א-ז). זוהי תחילת הפרשה, המספרת את סיפור זיווגם של יצחק ורבקה. קדמותו של המנהג ניכרת בזה, שבקריאה זו נשתמר המנהג העתיק של קריאת התרגום בצמוד לקריאת התורה. מנהג זה נשמר בקהילות צפון אפריקה כפי שהוא. בקהילות מסוימות בצפון אפריקה ובמזרח החתן עולה לתורה בסדר הפרשה השוטפת, ואת פרשיית "ואברהם זקן" ותרגומה קוראים מן החומש. בקהילות אחרות נעלם המנהג, והחתן עולה למפטיר וכי"ב.<sup>1</sup>

דוגמה מופלאה, למערכת קדושתא מפוארת לשבת חתן, אנו מוצאים במורשתו של הקליר, בקדושתא "אהבת נעורים מעולם" שפרסם ע' פליישר.<sup>2</sup> בפיוטיה של קומפוזיציה זו ניתן לראות מעין תבנית יסוד ובניין אב לפיוטי החתונה במורשת השירה העברית לדורותיה, מצד ההתייחסות לחתן ולכלה. הפייטן מרבה לספר בשבחיהם ולהעתיק עליהם ברכות רבות, תוך שהוא קושר ברכות אלה לדוגמאות

\* אפרים חזן, פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל ובמחלקה לשון העברית, חבר האקדמיה ללשון העברית.

מוגש באהבה לנכדתנו הדר, בת מרים ועמיחי חזן מוכב השחר, הנכנסת לנועם עול מצוות.

<sup>1</sup> לעניין הקריאה המיוחדת ראו: ע' פליישר, **שירת הקודש העברית בימי הביניים**, ירושלים 1975, עמ' 37, ובפירוט בפרק על הפייטנות האשכנזית, שם, עמ' 472. וכן ראו שם על פיוטי הרשויות לחתן. י"מ אלבוגן (**התפילה בישראל בהתפתחותה ההסטורית**, תל-אביב תשל"ב, עמ' 130) מציין שמנהג הקריאה בפרשת "ואברהם זקן" התמיד באשכנז עד למאה ה"ז.

<sup>2</sup> פליישר, **שירת הקודש**, עמ' 154-164.

<sup>3</sup> ראו מאמרי: "שירי חתונה לרבי יהודה הלוי", **דוכן** "א, תשל"ח, עמ' 34-72.

מֵאוֹר חֲתָנִי חֵישׁ יִזְרַח / עִם בֵּת נְדִיבִים  
וּבְיָמָיו יָשׁוּב צָבִי בָרַח / לְמַעַן אֲהַבִּים  
שׁוֹשׁ יִשְׁיֵשׁ מִטְּהוֹ יִפְרַח / עָלֵי מִים רַבִּים  
אֵל חַי יִפִּיק מִשְׁאָלוֹ / וּמִיּוֹמִים  
יַחֲיֶהוּ ה' אֵל / הִי הַשָּׁמַיִם

5

1. **מֵאוֹר חֲתָנִי**: הצלחתו של החתן מצוירת באור. **בֵּת נְדִיבִים**: כינוי של שבח לייחוסה של הכלה על פי שיה"ש ז.ב. 2. **צָבִי בָרַח**: כינוי למשיח על פי שיה"ש ח:ד. **לְמַעַן אֲהַבִּים**: כינוי לבית המקדש ולאָרֶץ יִשְׂרָאֵל. 3. **שׁוֹשׁ יִשְׁיֵשׁ**: החתן על פי יש' סא:י. **מִטְּהוֹ יִפְרַח**: ציור להצלחה על פי במ' ז:כ. **עָלֵי מִים רַבִּים**: שעל המים הפריחה רבה ומתמדת, על פי תה' א:ג. 4. **יִפִּיק**: יוציא לאור וימלא. 5-4. **וּמִיּוֹמִים יַחֲיֶהוּ**: על פי הו' ו:ב. ה' אֵל-הַשָּׁמַיִם: בר' כד:ז. והוא פסוק היעד של הפיוט.

אפשר שרבי מוסה כתב פיוטים לכל שבעת הפסוקים ולתרגומיהם, אך ייתכן בהחלט שהוא רק הוסיף פיוטים במקום שהיו חסרים. ראשון הפיוטים מיועד לעטר את התרגום לבר' כד:ג: "וְאֶשְׁבִּיעֶךָ בְּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֱלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנֵי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבִּי". השבועה שמשיבוע אברהם את עבדו "מתהפכת" בפי הדובר לשבועה ולברית שכרת ה' עם אברהם, שבועה הנזכרת בפס' ז, הפסוק האחרון של הקריאה: "וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לִי לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת".

דברי הסליחה הקדומה בארמית "רחמנא אידכר לן קיימיה דאברהם רחמא" עולים כמעט מעצמם. עיבודה של הקריאה מן הסליחות בשיר מתאימה את האמירה לבקשה ולמעמד הקריאה; כך הכינוי "סבא" לאברהם מחזיר אותנו לכתוב: "וְאֶבְרָהָם זָקֵן בָּא בְּיָמָיו", ולתרגום "ואברהם סיב". הפנייה "מלכא רבא" לקב"ה באה להתאים את הכינוי לבקשה לגאול את ישראל מידי האומות. מעמד שליחת השליח לארץ המולדת הופך מעין דוגמה לשליח, המתבקש להישלח לגאול את ישראל ולהשיבו לארצו, וכל זה נתלה בזכותו של אותו זקן שאמר לעבדו "ואשביעך". כך מתחבר הסיום לפתיחה, ואברהם הסב עוֹטֵף את השיר כולו, וכך מתקשר השיר ליעודו אל פסוק התרגום שייקרא מיד לאחר הפתיחה השירית.

הפיוט הבא מהווה פתיחה לפסוק ד והדובר בו הוא אברהם עצמו, המספר על בחירתו ועל שליחותו ויעודו "לנשברי לב לחבוש". הוא מתפלל אל מי שבחר בו שימלא חפצו ורצונו, שהשליח הנשלח יתנהל ישירות "אל ארצי". כך נקשר השיר אל הפסוק שייקרא, ובו בזמן הוא הופך לתפילה לגאולת ישראל מפי האב המייסד של האומה.

הפיוט העוקב לתרגום של אותו פסוק הוא הרחבה של בקשת הגאולה; המשך בארמית של השיר הקודם. הכינויים לקב"ה "אלה רב" ו"רבון כל עלמין" מדגישים את שלטון האל-ל בעולם,

ממורשתו של רבי מוסה בוג'נאח:<sup>4</sup> פיוט לתרגום פסוק ג, פיוט לפסוק ד, פיוט אחר לתרגומו של פסוק זה, ופיוט רביעי המבשר את פסוק ז. הפיוטים קצרים והם מעמידים מחרוזת בודדת בתבנית מעין אזורית, המושרת כהקדמה לפסוק או לתרגומו.

מִלְכָּא רַבָּא, / קִיִּים סָבָא / רַחֲמִיךָ תִּדְפֹּר לָן!  
שְׂזִיב עִמָּא, / לָךְ רַחֲמָא, / מִגּוֹ חֵיוֹן קָלָן!  
הַב רְוּחָא / לָן וּמְשִׁיחָא, / שְׂדֵר וְתוֹב עָלָן!  
בְּדִיל שְׁמֶךָ / פְּרוֹק עִמָּךְ / וְתִשְׁרֵי גוֹ הִיכְלָךְ  
וּבְדִיל סָבָא / נָאִם לְעַבְדִּיהָ / וְאֶקִּיִּים עָלָךְ.

5

1. **מִלְכָּא רַבָּא**: כינוי לקב"ה, על פי תה' מז:ז. **קִיִּים**... לָן: ברית אהובך הזקן זכור לנו. 2. **שְׂזִיב**... **רַחֲמָא**: הצל את עמך האהוב עליך. **מִגּוֹ חֵיוֹן קָלָן**: מתוך החיות הבזויות, כינוי לרשעי אומות העולם. 3. **הַב**... **עָלָן**: תן רווח והצלחה לנו ומשיח שלח ושוב אלינו. 4. **בְּדִיל**... **הִיכְלָךְ**: בעבור שמך, הצל עמך ותשכון בתוך היכלך. 5. **וּבְדִיל**... **עָלָךְ**: ובזכות הזקן, שאמר לעבדו "וְאֶשְׁבִּיעֶךָ", ומכאן אל קריאת התרגום לפסוק זה (בר' כד:ג).

מִי נִשְׁמָה שָׁם וְרוּחַ בְּאַנוּשׁ, / שְׁלַחְחִי  
מִמַּעַן אָבִי וְשְׁמִי לְרֹאשׁ / עִם וְהַנְחִי  
עַד הַלּוֹם, וְלִנְשַׁבְּרֵי לֵב לַחְבוּשׁ / הוּא שְׁלַחְחִי.  
אֲבִטְחָה בְּשִׁמּוֹ וּמִנְהוֹ אֶשְׁאַלָּה / לַעֲשׂוֹת חֲפָצִי  
צִיר אֲשֶׁר יִשְׁלַח לְבַל יִתְנַהֲלָה / כִּי אֵל אֲרָצִי

5

1. **מִי נִשְׁמָה שָׁם**: מי ששם נשמה ורוח באדם. 2-1. **שְׁלַחְחִי מִמַּעַן אָבִי**: על פי בר' כד:ד: "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקַחְחִי מִבֵּית אָבִי". **וְשְׁמִי לְרֹאשׁ עִם**: אב המון גוים (בר' יז:ד). 3. **וְלִנְשַׁבְּרֵי לֵב לַחְבוּשׁ**: על פי תה' קמז:ג, ועניינו כאן: שהיה אברהם מגייר גרים (בר' לט, יד, עמ' 379). 5. **צִיר**: המשיח. כאן מבקש אברהם על כלל ישראל. **כִּי אֵל אֲרָצִי**: רמז לפסוק היעד וכאן הכוונה לארץ ישראל.

מִלְכָּא יִשְׁכַּלִּיל הִיכְלִיהָ / וְיִתּוֹב כְּמַלְקָדְמִין  
וּבְרַחֲמִיהָ יֵת חִילֶיהָ / יִפְרוֹק מִגּוֹ עַמִּין  
שְׁבַחָא, אֲסִדֵּר לֶיהָ / רְבוֹן כָּל עַלְמִין  
אֵלֶּה רַב / לְבִרְיָה יְהָ / שְׁלָם וְטֹב  
בְּדִיל מִיִּמְרִיהָ וּבְשִׁמְיָהָ / צִלוֹתִי יִתְרַעֲי  
בְּעִגְלָה יְדַבֵּר עִמָּיהָ / אֱלֹהִין לְאֲרָעִי

5

1. **מִלְכָּא**: הקב"ה. **יִשְׁכַּלִּיל הִיכְלִיהָ**: יבנה וישלים היכלו, את בית המקדש. והשוו נוסח הקדוש לסיום מסכת "ולשכלל היכליה בגוה". **וְיִתּוֹב כְּמַלְקָדְמִין**: וישוב כמלפנים. 2. **וּבְרַחֲמִיהָ**... **עַמִּין**: וברחמיו יפדה את צבאו מבין העמים. 3. **שְׁבַח**... **עַלְמִין**: שבח אערוך לו אדון כל עולמים. 4. **אֵלֶּה**... **וְטֹב**: האל-הגדול יתן לבנו שלום וטוב. 5. **בְּדִיל**... **יִתְרַעֲי**: בעבור דברו ושמו ירצה תפילתי. 6. **בְּעִגְלָה יְדַבֵּר עִמָּיהָ**: במהרה ינהג עמו. **אֱלֹהִין לְאֲרָעִי**: רק לארצי והוא ראשית התרגום הנקרא לחתן בפסוק זה.

<sup>4</sup> חי בטריפולי במאה ה'ז ונפטר בשנת ת"ם (1680). עליו ועל שירתו ראו: א' חזן, **פיוטי רבי משה בוג'נאח איש טריפולי**, ירושלים תשמ"ט.

והכינויים "בריה" ו"עמיה" לישראל מדגישים את מחויבותו לעמו ולבנו, מעין השתקפות למחויבות של אברהם לבנו ליצחק.

המחרוזת הרביעית שבידינו, המיועדת לפסוק האחרון שבקריאה לחתן, עיקרה ברכה לחתן ולכלה. ברכה הנתלית בצירוי לשון של אור, צמיחה, שמחה והצלחה. הצירוף "שוש ישיש" מקשר אותנו להפטרה הקדומה לחתן, וגם אם לא נקראה הפטרה זו בפועל בימי המשורר, היא מתבקשת ומתקשרת למעמד מיוחד זה. הברכה לחתן אינה נשארת במישור הארצי ובמסגרת הקהילתית, והיא מעבירה אותנו אל גאולת ישראל הכללית, ואף כאן בציר מיוחד המקשר חתונה ואהבה לגאולה: "ובימי ישוב צבי ברח למעון אהבים". הצבי הבורח הוא הדוד משיר השירים (ח:יד), המתפרש כמשיח או כקב"ה עצמו, והוא נקרא לחזור ל"מעון האהבים" - לבית המקדש ולארץ ישראל.

עיקרם של פיוטי "ואברהם זקן" הם אפוא בקשה על הגאולה, כשהם נסמכים על זכותו של הזקן השולח את עבדו. חלק מן הסיימות יוצרות דו-משמעות מעניינת בין הפסוק בהקשרו המקראי לפסוק המסיים את השיר והמתכוון לעניין הגאולה. מובן מאליו שברקע הדברים עומד עניין החתונה, המתקשר באופן אלגורי לעניין הגאולה, והמשמש נושא מרכזי ברבים מפיוטי החתונה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: [dafshv@mail.biu.ac.il](mailto:dafshv@mail.biu.ac.il)

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

**f** [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר  
עורכת לשון: רחל הכהן שיף